

الزامات و زیرساخت های لازم برای

شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه

کمیسیون رقابت، خصوصی سازی و سلامت اداری

دبیرخانه کمیسیون های تخصصی

عنوان گزارش: الزامات و زیرساخت‌های لازم برای شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه

کمیسیون: رقابت، خصوصی سازی و سلامت اداری

تهیه کننده: اشرف مرتضایی

اعضای کمیته پژوهشی دبیرخانه: مهدی تاجیک - هما شریفی - علی فراهانی - محمد سجاد ابراهیمی

ویراستار: پریسا فتوحی

انتشار: دبیرخانه کمیسیون های تخصصی اتاق ایران

شماره گزارش: ۱۱۹۷۱۲۸

زمستان ۹۷

فهرست مطالب

۴	.....	۱. چکیده
۵	.....	۲. مقدمه
۶	.....	۳. اهمیت و ضرورت بودجه
۷	.....	۴. اصول بودجه ریزی دولتی
۸	.....	۴.۱. اصل سالانه بودن
۸	.....	۴.۲. اصل تعادل
۸	.....	۴.۳. اصل جامعیت (کاملیت)
۸	.....	۴.۴. اصل وحدت
۸	.....	۴.۵. اصل شاملیت (تفصیل)
۸	.....	۴.۶. اصل تخصیص
۸	.....	۴.۷. اصل انعطاف پذیری
۸	.....	۴.۸. اصل عدم تخصیص
۸	.....	۴.۹. اصل تخمینی بودن درآمدها
۸	.....	۴.۱۰. اصل تحدیدی بودن هزینهها
۸	.....	۴.۱۱. اصل تقدم درآمدها بر هزینهها
۸	.....	۴.۱۲. اصل مدیریت
۸	.....	۴.۱۳. اصل وضوح (شفافیت)
۹	.....	۴.۱۴. اصل قانونی بودن
۹	.....	۴.۱۵. اصل تفکیک هزینههای جاری از هزینههای عمرانی
۹	.....	۴.۱۶. اصل اعتبار (قابلیت اعتماد)
۹	.....	۴.۱۷. اصل تناسب
۹	.....	۴.۱۸. اصل تناوب
۹	.....	۴.۱۹. اصل تنوع
۹	.....	۴.۲۰. اصل مسئولیت
۹	.....	۴.۲۱. اصل صحت
۹	.....	۴.۲۲. اصل کفایت
۱۰	.....	۵. اهمیت شفافیت بودجه
۱۱	.....	۶. اصول شفافیت بودجه

۱۳.....	اقدامات و بسترهای لازم برای شفافیت بودجه.....	۷
۱۴.....	شفافیت در مراحل مختلف بودجه و زیرساخت‌های لازم در هر مرحله.....	۸
۱۴	تهیه و تنظیم و پیشنهاد لایحه بودجه	۸.۱
۱۵	تصویب بودجه	۸.۲
۱۵	اجرای بودجه	۸.۳
۱۵	نظارت و کنترل بر بودجه	۸.۴
۱۶.....	نکات کلیدی در شفافیت بودجه در ایران و جهان.....	۹
۱۶	ساختار ارائه بودجه	۹.۱
۱۶	زمان‌های مهم در بودجه	۹.۲
۱۷	چرخه بازخورد شفافیت بودجه	۹.۳
۱۸	پاسخگویی و ردیابی بودجه کشور	۹.۴
۱۹.....	نظام پایش شفافیت و پاسخگویی بودجه در جهان.....	۱۰
۱۹	شاخص‌های اصلی پایش بودجه	۱۰.۱
۲۰	ساختار پرسشنامه بودجه باز	۱۰.۲
۲۱	وضعیت شفافیت بودجه در کشورهای منتخب جهان	۱۰.۳
۲۵.....	جمع‌بندی.....	۱۱
۲۷.....	منابع.....	۱۲

۱. چکیده

از الزامات دستیابی به اقتصادی باثبات، کارآمد و پویا؛ ایجاد شفافیت، ردیابی و پیگیری برنامه‌ها و نحوه و نتایج اجرای برنامه‌های حوزه اقتصادی از جمله بودجه می‌باشد.

علاوه بر این، در سنجش عملکرد بخش دولتی و میزان سلامت آن و ارتقای اعتماد عمومی جامعه به حاکمیت، بودجه و مشارکت عمومی در تدوین و بازنگری آن نقشی اساسی دارد. بهمین منظور گزارش عملکرد و ساختار ردیابی فعالیت‌های بودجه با هدف پاسخگویی دولت‌ها تهیه می‌شود. میزان مشارکت و شاخص‌های شفافیت برای بودجه در مراحل مختلف تهیه، تصویب، اجرا و بازنگری از اهمیت زیادی برخوردار است. بر این اساس همه موارد باید در بودجه روشن و امکان نظارت بر آن وجود داشته باشد. عدم شفافیت بودجه در کشور، هزینه‌کرد نامناسب، اتلاف منابع و فساد را افزایش داده و باعث از بین رفتن انگیزه سرمایه‌گذاری و اعتماد عمومی در کشور می‌شود.

علاوه بر این، دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و بازنگری در راهبردهای اقتصادی کشور، جایگاه مشارکت شهروندان خصوصاً خبرنگاران در برنامه‌های کلان اقتصادی از یک سو و نیاز به پایش منظم و اطلاع‌رسانی نتایج برنامه‌ها به مردم از سوی دیگر، اهمیت شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه کشور را دو چندان می‌کند.

در این گزارش کلیاتی از الزامات و زیرساخت‌های لازم برای شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه ارائه شده است. این گزارش از سه بخش تشکیل شده است:

- در بخش اول کلیاتی از اهمیت و ضرورت بودجه و اصول بودجه ریزی دولتی ارائه شده است؛
- در بخش دوم به بررسی اهمیت شفافیت بودجه، تعریف اصول شفافیت بودجه، اقدامات و بسترهای لازم برای شفافیت بودجه و مراحل مختلف بودجه شفافیت در آن‌ها پرداخته می‌شود.
- در بخش سوم خلاصه‌ای از نکات کلیدی در شفافیت بودجه در ایران و جهان نظیر ساختار ارائه بودجه و نحوه دریافت مشارکت عمومی و پاسخگویی در قبال بودجه ارائه و سپس نظام پایش شفافیت و پاسخگویی بودجه در جهان شامل شاخص‌های پایش شفافیت بودجه، ساختار پرسشنامه مورد استفاده و آخرین وضعیت شفافیت بودجه در کشورهای منتخب در سال ۲۰۱۷ مورد مطالعه قرار گرفته است.

۲. مقدمه

صندوق بین‌المللی پول سه عامل را ضد رشد تلقی می‌کند که عبارتند از: گستردگی فعالیت دولت در امور اقتصادی، شفافیت اندک یا نبود شفافیت و پاسخگو نبودن مدیریت دولتی و تضعیف ثبات قانون‌مندی و رقابت‌پذیری محیط فعالیت‌های اقتصادی. این صندوق وضوح کامل نقش‌ها و مسئولیت‌های دولت، دسترسی عام به اطلاعات مربوط به فعالیت‌های دولت، آشکار بودن تهیه و اجرای بودجه و تایید جامعیت اطلاعات مالی به صورت مستقل را به عنوان رهنمودهایی برای افزایش شفافیت دولت بیان کرده است.

بنابراین اهمیت شفافیت اقتصاد کشور از یک سو و دستیابی به خرد جمعی و پاسخگویی به مردم از سوی دیگر، لزوم شناسایی وضعیت بودجه کشور و سپس زیر ساخت‌های لازم برای شفافیت، مشارکت و پاسخگویی آن را دو چندان می‌کند.

از سوی دیگر اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران به عنوان یک نهاد غیر دولتی و به نمایندگی از بخش خصوصی در راستای پیگیری منافع بخش خصوصی با هدف ارتقای اعتماد این بخش به حاکمیت و انگیزه مشارکت آن‌ها در راستای افزایش تأثیرگذاری‌های اقتصادی و همچنین کمک و ترغیب ارکان مختلف حکومت به بهبود فضای اقتصادی در جهت توسعه بخش خصوصی و حمایت از کارآفرینی می‌بایستی این موضوع را در اولویت مطالبات خود از حاکمیت قرار دهد.

پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که مهم‌ترین نکات کلیدی در گام اول برای شفافیت بودجه کشور چیست؛ چه زیرساخت‌هایی مورد نیاز است؟ و آخرین گزارشات از نظام پایش شفافیت بودجه چیست و وضعیت کشورهای مختلف کدامند؟ این رو در این گزارش ابتدا کلیاتی از بودجه و اصول آن که در شفافیت بودجه مهم است تعریف شده و سپس اهمیت شفافیت بودجه و بسترها و اصول کلی آن پرداخته و نهایتاً نکات کلیدی برای شفافیت بودجه در ایران و جهان و نظام پایش شفافیت و پاسخگویی بودجه در جهان مطالعه می‌شود.

۳. اهمیت و ضرورت بودجه

بودجه بندی اهداف و کاربردهای مختلفی در تنظیم، تصویب، اجرا و کنترل سیاست‌های دولت و سازمان‌ها دارد. در مرحله اول، بودجه چارچوبی را برای تنظیم سیاست‌های دولت و سازمان‌ها فراهم می‌کند و فعالیت‌های مختلف برای رسیدن به اهداف توسعه و تقسیم این فعالیت‌ها بین مجریان فعالیت‌ها تعیین می‌شود. در مرحله تصویب، بودجه وسیله کنترل قانونی است. در مرحله اجرا، بودجه بندی راهنمای مدیران در اجرای سیاست‌های تدوین شده است و در نهایت بودجه بندی مهم ترین ابزار کنترل و نظارت بر عملکرد دولت و سازمان‌ها محسوب می‌شود. بنابراین اهداف و مقاصد بودجه بندی را در سطح کلان(دولت) که قابل تصمیم به سطوح سازمانی نیز می‌باشد، را می‌توان به شرح ذیل بیان کرد:

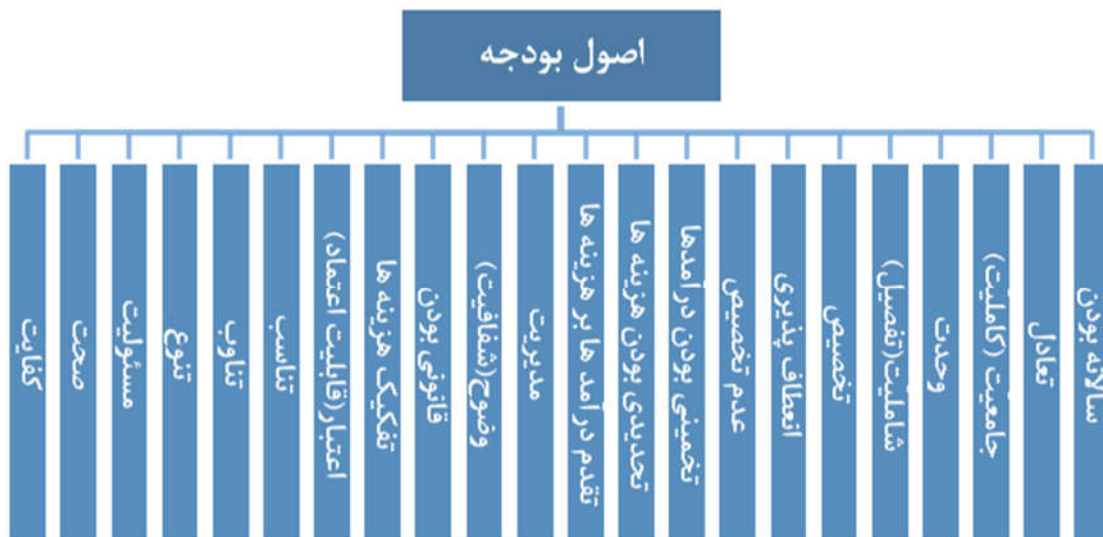
- بودجه وسیله ای برای تدوین و تنظیم برنامه‌های دولت و سازمانها است.
- بودجه وسیله تحصیل مجوز قانونی برای فعالیت‌های دولت‌ها و سازمان‌ها است.
- بودجه راهنمای اجرای سیاست‌های دولتی و سازمان‌ها است:
- بودجه قوی ترین وسیله کنترل قوه مجریه توسط قوه مقننه و وسیله آگاهی و اطمینان مردم از مصرف صحیح و قانونی منابع و وجوه عمومی است.

۴. اصول بودجه ریزی دولتی

اصول در هر زمینه علمی به مبانی نظری و فکری ثابت و غیر قابل تغییر گفته می شود که در مورد آن‌ها بین صاحب نظران همان رشته، اشتراک نظر وجود داشته باشد. از هنگام پیدایش و تکامل بودجه و نظام آن در رفتارهای اقتصادی جوامع، صاحب نظران این رشته به خصوص در ابتدا، دانشمندان اقتصاد کلاسیک و به دنبال آن سایر مکاتب به پی ریزی اصولی پرداخته اند که امروزه به عنوان اصول بودجه دولتی ارائه گردیده است.

تهیه و تنظیم و پیشنهاد لایحه بودجه توسط دولت و همچنین تصویب آن توسط نمایندگان مردم بر اصولی منطبق است. منظور از این اصول لزوم رعایت قواعد و ترتیباتی است تا بودجه ی تنظیمی بتواند وسیله ی مفید و قاطعی برای شناسایی و کنترل دخل و خرج دولت باشد. فلسفه ی وجودی این اصول جلوگیری از اسراف و به منظور نظارت و کنترل مالی بر دولت از طرف مجلس است. البته در صحت استفاده از عنوان "اصل" برای این روش‌ها و همچنین تعداد و اهمیت آن‌ها در بین صاحب نظران اختلاف نظر وجود دارد، زیرا مراد از واژه اصل، ثبات و تغییر ناپذیری است، در حالی که اصول تهیه و تنظیم بودجه تغییر پذیر هستند و بر حسب شرایط اقتصادی و موقعیت‌های خاص گاهی لازم است از بعضی اصول عدول شود، با وجود این در شرایط عادی رعایت این اصول مورد تأکید دست اندرکاران امر بودجه است.

مجموعه تلاش‌هایی که در مراحل مختلف بودجه ریزی صورت می گیرد به دنبال بسیج امکانات و منابع جامعه جهت تحقق حداکثر فایده و بهره وری برای آن جامعه است، و این تحت شرایطی تحقق می یابد که دیدگاه‌ها و اندیشه‌های مختلفی در خصوص مدیریت بودجه مطرح باشد و از طرفی راهبردها و سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و برنامه‌های بلندمدت و میان مدت دولت در چارچوب معین بودجه به صورت فعالیت، طرح و پروژه تبدیل گردد. چنین امری ممکن نخواهد بود مگر اینکه بودجه از ابتدای تهیه و تنظیم تا انتهای نظارت و کنترل بر اساس یک سری اصول و قواعدی مشخص و معین تنظیم گردد.

شکل شماره ۱: اصول بودجه

اصول بودجه در شکل فوق نمایش داده شده است. با توجه به اهمیت این اصول در شفافیت بودجه و پاسخگویی در قبال بودجه، در ادامه خلاصه‌ای از این اصول ارائه می‌شود.

- اصل سالانه بودن: بودجه برنامه مالی دولت است، هر برنامه ای برای یک دوره زمانی معین تنظیم می‌گردد و این بعد زمانی در اختیار قانون گذار است.
- اصل تعادل: منظور از تعادل بودجه، تعادل بین درآمدها و هزینه‌های دولت در یک دوره مالی است. بر اساس این اصل درصد رشد هزینه‌ها نباید بیشتر از درصد رشد درآمد باشد.
- اصل جامعیت (کاملیت): منظور از این اصل تأمین صراحت و دقت دولت در تنظیم و اجرای بودجه کل کشور است. اصل جامعیت بودجه یکی از اصول صرفه جویی در مخارج عمومی می باشد زیرا استقلال مالی در سازمان‌های دولتی و تهاثر دخل و خرج و انتقال مازاد آن در بودجه عمومی، اسراف و اتلاف را در فعالیت‌های مالی دولت فراهم می‌آورد.
- اصل وحدت: منظور از اصل وحدت بودجه آن است که دولت فقط دارای یک بودجه واحد باشد، یعنی درآمدها و هزینه‌های کلیه سازمان‌های دولتی در یک سند واحد تنظیم و جهت رسیدگی و تصویب به مجلس پیشنهاد گردد.
- اصل شاملیت (تفصیل): بر اساس این اصل بودجه دولت باید به صورت مشروح، ریز، جزء، و تفصیل تهیه و تنظیم و به مجلس ارائه و پیشنهاد گردد و برای اطلاع عموم انتشار یابد. به عبارتی دولت بودجه ای را تهیه می‌کند که مشتمل بر بودجه تفصیلی تمام دستگاه‌ها، عملیات، درآمدها، هزینه‌ها و استان‌ها خواهد بود که در قالب طبقه بندی‌های بودجه ای تبلور یافته است. رعایت این اصل شفافیت اطلاعاتی را هر چه بیشتر فراهم می‌سازد.
- اصل تخصیص: بر اساس این اصل تمامی درآمدها و هزینه‌ها به همان ترتیبی که در قانون و سند بودجه به تصویب رسیده، باید دریافت یا پرداخت شوند و تغییر در مسیرهای وصول درآمد و مصرف هزینه‌ها حتی به میزان کوچک مجاز نمی باشد. با استناد بر این اصل، کوچکترین انعطاف و تغییر در چارچوب پیش بینی شده ممکن نخواهد بود.
- اصل انعطاف پذیری: اصل انعطاف پذیری بودجه در حقیقت عکس العمل مدیران و مسئولان دستگاه‌های اجرایی به علت مشکلات ناشی از اجرای دقیق و کامل اصل تخصیص می باشد. چون اقلام بودجه ماهیت پیش بینی و برآورد دارند و عموماً شرایط داخلی و محیط سازمان‌های دولتی در تغییر هستند، بنابراین رعایت اصل تخصیص و انجام عملیات در چارچوب طبقه بندی‌های اعتبارات مشکلاتی را برای دستگاه‌های اجرایی ایجاد می‌کند.
- اصل عدم تخصیص: بر اساس این اصل نباید بعضی درآمدها را از قبل به مخارج معین و مشخصی تخصیص داد و هیچ هزینه ای نباید از درآمد به خصوصی تأمین شود.
- اصل تخمینی بودن درآمدها: مجلس با تصویب بودجه، به قوه مجریه اجازه می‌دهد که درآمدهای پیش بینی شده را وصول و وجوه مورد نیاز خود را هزینه کند. این اجازه یک جواز مشروط است و کسب درآمدهای لازم بدون وجود قانون جداگانه ای عملی نیست.
- اصل تحدیدی بودن هزینه‌ها: منظور از اصل تحدیدی بودن هزینه‌ها، آن است که حداکثر پرداخت‌ها در حد اعتبار مصوب باشد و تجاوز از آن ممنوع است. لذا هیچ پرداختی، ولو به حکم قانون، بدون وجود اعتبار مصوب در سند بودجه، مجاز نیست و تخلف حساب می‌شود.
- اصل تقدم درآمدها بر هزینه‌ها: این اصل بیانگر این است که پرداخت‌های بودجه کل کشور همیشه تحت تأثیر دریافت‌های دولت است یعنی اول باید درآمدها را مشخص نمود و بعد هزینه‌ها را با توجه به درآمدها تخصیص داد.
- اصل مدیریت: اصل مدیریت تأکید و اشاره دارد که در موقع تهیه و تنظیم بودجه باید تمام شرایط در مدیریت و دستگاه اجرایی اعم از منابع و امکانات مالی، مادی، اطلاعاتی، انسانی و زمان کافی و مناسب به طور صحیح و دقیق موجود باشد.
- اصل وضوح (شفافیت): به موجب این اصل بودجه باید دقیق، شفاف، روشن و کامل تهیه و تنظیم گردد و هیچ نوع تردید و نکته ی ابهامی در ماده واحده و ردیف‌های بودجه، اعم از ارقام درآمدی و هزینه ای، باقی نماند تا اصل نظارت عمومی بر هزینه‌ها از سوی مردم، نمایندگان مجلس و دستگاه‌های نظارتی دچار ضعف و خدشه نگردد. عدم رعایت این اصل یعنی تهیه بودجه به صورتی که فقط به وسیله ی کارشناسان و متخصصان قابل فهم باشد، می‌تواند به طور ضمنی مخالف روح بودجه ریزی و برنامه ریزی تلقی شود. زیرا در این حالت

بودجه قابل فهم نبوده و نمی توان از چند و چون برنامه‌ها و عملیات دولت اطلاع حاصل کرد. در نتیجه تداخل و کنترل برنامه‌ها نیز به صورت جدی مطرح نخواهد شد.

- اصل قانونی بودن: به موجب این اصل بودجه یک سند قانونی است. بنابراین زمانی که بودجه در مرحله تهیه و تنظیم توسط دولت است، لایحه بوده و به محض اینکه در مجلس بررسی و تصویب می شود، تبدیل به قانون می گردد.
- اصل تفکیک هزینه‌های جاری از هزینه‌های عمرانی: در اکثر کشورهای جهان، هزینه‌های مصرفی (جاری) از هزینه‌های سرمایه‌ای (عمرانی) دولت‌ها تفکیک می شوند و محل تأمین منابع هر یک از آن‌ها نیز جداگانه تعیین می گردد. با تفکیک هزینه‌های مستمر از غیر مستمر در بودجه، می توان اقتصاد جامعه را به همراه فعالیت‌های بخش خصوصی به راحتی مدیریت و هدایت کرد.
- اصل اعتبار (قابلیت اعتماد): اصل قابلیت اعتماد به این اشاره دارد که، روش تعیین و برآورد هزینه‌ها و پیش بینی درآمدها باید یکسان، واحد و یک شکل باشد. مثلاً حقوق و دستمزد کارگری در یک سازمان با کارگر مشابه و دارای مشخصات یکسان در سازمان دیگری در همان شهر، باید همخوانی داشته باشد. در غیر این صورت برآوردهای بودجه ای دارای اعتماد و اعتبار نخواهد بود. البته از این نوع تفاوت‌ها در بودجه دستگاه‌های مختلف اجرایی کشور فراوان دیده می شود.
- اصل تناسب: بر اساس این اصل دولت باید بودجه خود را با در نظر گرفتن واقعیات و روند اقتصادی کشور تهیه کند. دولت باید همه ساله بین اعتبارات جاری و عمرانی کشور تناسب منطقی حاکم کند.
- اصل تناوب: یکی از خصوصیات مهم بودجه ریزی عبارت است از این که، هر ساله عملیات و فرآیند تنظیم، تصویب، اجرا، نظارت و نتایج حاصل از آن بررسی شود و انحرافات احتمالی مشخص، علل و تأثیر آن‌ها، ممیزی و ارزیابی شود و نتایج آن به عنوان تجربه برای اصلاح اشکالات احتمالی فرآیند بودجه ریزی استفاده گردد.
- اصل تنوع: بر اساس اصل تنوع، بودجه باید هم در راستای اهداف و برنامه‌های کوتاه مدت و هم در راستای اهداف و برنامه‌های بلندمدت نتایج مشخص داشته باشد. به عبارت دیگر، بودجه باید هم نتایج فوری و آنی داشته باشد و هم نتایج و هدف‌های بلندمدت، یعنی همه ی نتایج را مشخص کند.
- اصل مسئولیت: این اصل مقرر می دارد که وظایف و مسئولیت‌های هر یک از مجریان باید روشن، صریح و مدون باشد و در حدود مسئولیت، اختیارات مناسبی به مجریان مربوط تفویض شود.
- اصل صحت: طبق این اصل، هرگونه برنامه، عملیات و فعالیت‌های دولت و دستگاه‌های اجرایی باید توسط متخصصان و کارشناسان مالی، اقتصادی و حقوقی و بر اساس اصول منطقی، علمی و قوانین و مقررات بودجه ای تهیه شود تا اینکه برآوردهای بودجه ای اعم از درآمدی و هزینه ای صحیح و درست باشد.
- اصل کفایت: طبق این اصل بودجه باید برای رفع احتیاجات جامعه کافی باشد و تمام نیازهای ضروری جامعه را برآورده سازد. وجوه بودجه باید طوری خرج شود که حداکثر فایده اجتماعی نصیب گردد.

۵. اهمیت شفافیت بودجه

شفافیت یکی از اصلی‌ترین موضوعات در اقتصاد کشور است که باید در همه زمینه‌ها از جمله فرایند بودجه به آن توجه ویژه‌ای شود. «شفافیت بودجه‌ای» به معنای این است که ساختار عملکرد دولت، تصمیمات سیاست‌گذاری مالی، حساب‌های بخش عمومی و پیش‌بینی‌های مالی همگی در معرض اطلاع عام قرار داشته باشند.

از مهم‌ترین مزایای ارتقای شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه کشور برای حاکمیت می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ترویج تعامل و پاسخگویی؛
- مشروعیت و اعتبار حاکمیت؛
- بهبود کارایی و پیاده‌سازی بودجه؛
- فرصت‌های فساد را کاهش می‌دهد و هزینه‌های ناپایدار را کنترل می‌کند؛
- افزایش جذب سرمایه‌گذاری و کاهش هزینه‌های تامین مالی دولت؛
- همواره اطلاعات در مورد درآمدها و هزینه‌ها و حجم فعالیت‌ها را ارائه می‌دهد و نزدیک‌ترین و با صرفه‌ترین راه‌ها برای انجام برنامه‌ها و رسیدن به اهداف انتخاب می‌شود؛
- بودجه کمک می‌کند که با حداقل امکانات، حداکثر کارایی در اقتصاد ایجاد شود. با توجه به گریز ناپذیر بودن حضور دولت در اقتصاد، بودجه ابزار مهم دخالت دولت در اقتصاد است. دولت از طریق بودجه می‌تواند به مقابله با نوسانات اقتصادی و کنترل رکود، تورم بپردازد برنامه‌های مختلف را در کل کشور هماهنگ کند یا به عبارت دیگر با بودج‌هریزی بین برنامه‌های مختلف دولت در امور اقتصادی فرهنگی، اجتماعی، سیاسی هماهنگی کنند.
- بودجه دولت را در دستیابی به اهداف یاری می‌دهد.
- امکان نظارت بر دولت و دستگاه‌های اجرایی را فراهم می‌کند.

شایان ذکر است مدیریت بودجه‌ای غیر شفاف می‌تواند عامل بی‌ثباتی، بروز ناکارآمدی و تشدید نابرابری باشد. همچنین شفافیت بودجه برای شهروندان هر کشور نیز مزایای زیر را دارد:

- مسئولیت و پاسخگویی: واضح است که استفاده از وجوه عمومی به طوری که مسئولان بتوانند برای کارایی و کارآمدی پاسخگو باشند.
- تمامیت: "شفافیت بهترین سیاست" برای جلوگیری از فساد و حفظ استانداردهای بالای یکپارچگی در استفاده از بودجه عمومی است.
- جامعیت: تصمیمات بودجه می‌تواند عمیقاً بر منافع و استانداردهای زندگی افراد و گروه‌های مختلف جامعه تاثیر بگذارد؛ شفافیت شامل یک گفتگو آگاهانه و جامع درباره تاثیرات سیاست‌های بودجه می‌شود.
- اعتماد: یک فرایند بودجه باز و شفاف اعتماد به جامعه را افزایش می‌دهد که دیدگاه‌ها و منافع مردم مورد احترام است و پول عمومی به خوبی مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- کیفیت: بودجه بندی شفاف و فراگیر از نتایج مالی بهتر و سیاست‌های پاسخگویی، تاثیر گذار و عادلانه تر، حمایت می‌کند.
- پیش‌آگاهی: اثرات سرریزی یک بحران بالقوه مالی در یک کشور، اهمیت پیش‌آگاهی و لزوم جلوگیری از وقوع چنین وقایع ناگواری را نمایان می‌سازد.

۶. اصول شفافیت بودجه

صندوق بین‌المللی پول، اصول چهارگانه کلی، که حمایت کلیه کشورهای عضو را می‌طلبد، به شرح زیر است

https://www.civicus.org/documents/toolkits/PGX_G_Budget%20Transparency.pdf: ()

- **شفافیت نقش‌ها و مسوولیت‌ها**، که انعکاس دهنده مرزبندی درونی دولت بین فعالیت‌های مالی، پولی و بنگاه‌های اقتصادی عمومی از یکسو، و بخش‌های عمومی و خصوصی از سوی دیگر است. «مجموعه» هیچگونه توصیه‌ای جهت تخصیص مسوولیت‌ها بین کارگزاران دولتی ندارد.
- **دسترسی عام به اطلاعات** شامل جامع بودن اطلاعات و تعهد دولت به انتشار اطلاعات در مقاطع زمانی مشخص است. یادآور می‌شود که «جامع بودن» از آنچه که معمولاً در بودجه دولت و گزارش‌های مالی انعکاس می‌یابد مفهوم وسیع‌تری دارد. در «مجموعه» ضرورت گزارش هر گونه «فعالیت‌های شبه بودجه‌ای» (۱۱) که به عهده کارگزارانی خارج از محدوده «دولت فراگیر» (۱۲) گذارده شده، یا توسط آن‌ها انجام می‌پذیرد، مورد تأکید قرار گرفته است.
- **علنی بودن تهیه، اجراء و ارائه گزارش بودجه**، موازین عرفی مربوط به پوشش، قابلیت دسترسی و وحدت اطلاعات مالی را در بر می‌گیرد. در گزارش دهی دولت، بر تهیه هماهنگی موازین آمار و حسابداری بین‌المللی تأکید ویژه شده است.
- **اطمینان‌یابی مستقل از وحدت و یکپارچگی** بر استفاده از موازین عرفی حسابرسی و آمارگیری تأکید می‌گذارد و حتی فراتر از آن دولت‌ها را به مجاز شمردن رسیدگی دقیق فرا می‌خواند.

از نکات مهم دیگر در شفافیت بودجه، بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد است. بر اساس تعریف صندوق بین‌المللی پول، بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد عبارت است از: روش‌ها و ساز و کارهایی که ارتباط بین اعتبارات تخصیص یافته به دستگاه‌های اجرایی را با خروجی‌ها و پیامدهای آنها از طریق بکارگیری اطلاعات عملکردی در تخصیص منابع تقویت می‌سازد. همانگونه که از این تعریف استنباط می‌شود، سه موضوع اساسی در یک نظام بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد مشاهده می‌شود:

- **عملکرد سازمانی: اعتبارات هر سازمان در قبال ارزیابی شاخص‌ها عملکرد برنامه‌ها و فعالیت‌های آن تخصیص می‌یابد.** بدیهی است همواره ارزیابی عملکرد بر مبنای اهداف از پیش تعیین شده انجام می‌شود. بنابراین برنامه ریزی برای تعیین اهداف کمی سالانه و چند ساله و ارزیابی عملکرد بر مبنای هدف‌ها، در نظام بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد ضروری است. ارزیابی عملکرد در سطح خروجی‌ها، فعالیت‌ها و پیامدها صورت می‌گیرد به گونه‌ای که در سطح خروجی‌ها موضوع کارآیی، در سطح پیامدها موضوع اثربخشی و در سطح فعالیت‌ها ارتباط مولد یا غیرمولد آن‌ها در تولید خروجی‌ها و نیز با یا بدون ارزش افزوده بودن آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.
- **قیمت تمام شده: دومین عنصر اصلی یک نظام بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد، بعد از ارزیابی عملکرد سازمان در قبال تحقق اهداف سالانه، موضوع میزان منابع قابل تخصیص بر مبنای عملکرد به دست آمده می‌باشد.** عامل اصلی و محوری در این مرحله، محاسبه قیمت تمام شده هر واحد محصول (کالا یا خدمت) و هر واحد فعالیت است.
- **کارایی و اثربخشی: سومین رکن مهم، تولید محصولات و خدمات بیشتر و با کیفیت بالاتر با صرف منابع کمتر نسبت به گذشته می‌باشد.** این به معنای افزایش کارآیی سازمان در نحوه مصرف منابع برای تولید خروجی‌ها و به عبارت دیگر مدیریت بهای تمام شده فعالیت‌ها است. متعاقب آن، میزان تحقق اهداف ناشی از تولید خروجی‌های مرتبط و میزان همبستگی آن‌ها مورد بررسی و در خصوص ادامه، افزایش یا کاهش سطح تولید خروجی‌ها تصمیم‌گیری می‌گردد.

بنابراین، با توجه به نکات فوق الذکر، سه عنصر اصلی در نظام بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد قابل توجه است که عبارتند از: برنامه ریزی، هزینه یابی و مدیریت عملکرد.

علاوه بر سه عنصر فوق، سه عنصر دیگر که به عناصر توانمندساز معروف هستند به منظور کارکرد هر چه بهتر سه عنصر اولیه به آنها اضافه می شوند که عبارتند از: نظام انگیزشی، نظام پاسخگویی و مدیریت تغییر.

بطور کلی "نظام بودجه ریزی مبتنی بر عملکرد" به عنوان زیر سیستم نظام "مدیریت مبتنی بر نتایج" و با هدف ارتقای کارایی و اثربخشی مصرف منابع سازمانی مورد توجه جدی دولت‌ها بوده است. در این نظام، اعتبارات بر مبنای عملکرد واحدهای سازمانی در راستای تولید محصولات (خدمات) و یا دستیابی به پیامدها تخصیص می یابد و بدین ترتیب، سازمان‌ها به سمت افزایش شفافیت در نحوه مصرف منابع برای انجام فعالیت‌ها، تولید خروجی‌ها و دستیابی به اهداف و استراتژی‌ها و نیز پاسخگویی بیشتر سوق می یابند.

۷. اقدامات و بسترهای لازم برای شفافیت بودجه

شفافیت بودجه‌ای از مرحله تدوین بودجه آغاز و تا مرحله ارائه بودجه برای تصویب در مجلس تا انتشار گزارش‌های اجرای بودجه و سپس انتشار گزارش‌های نظارتی ادامه دارد. ابهام در هر کدام از این مراحل می‌تواند ضعف در شفافیت بودجه به شمار رود.

در دسترس و قابل استفاده بودن داده‌های بودجه‌ای برای ملاحظه عموم تا مشارکت عمومی در تدوین و نظارت بر اجرای بودجه، از معیارهای دیگر شفافیت بودجه به‌شمار می‌رود.

به‌عنوان مثال، در ساده‌ترین شکل فرض کنید داده‌های بودجه‌ای در دسترس مردم نباشد، یا باشد، اما به‌جای فایل صفحه گسترده، نهاد تنظیم‌کننده بودجه آن را به شکل تصویر یا فرمت‌های دیگر منتشر کند و نهادهای ناظر یا مؤسسات دانشگاهی یا رسانه‌ها و پژوهشگران مستقل را به زحمت بیاندازد (فرمت پی دی اف بیش از ۶۰۰ صفحه فایل لایحه بودجه سال ۱۳۹۷ نمونه‌ای از این موارد است).

بانک جهانی اقدامات لازم برای شفافیت بودجه را در سه لایه کلان، میانی و شهروندان و خدمات تعریف می‌کند که در هر لایه می‌بایستی بسترهای لازم مهیا شود:

جدول شماره ۱: اقدامات و زیرساخت‌های لازم برای شفافیت بودجه

لایه	اقدامات
سطح کلان / ملی	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ارتقای سواد تحلیل بودجه نمایندگان مجلس، مقامات دولتی، روزنامه نگاران و نمایندگان جامعه مدنی ▪ انتشار اسناد بودجه و اطلاعات بودجه بشکل ساده از طریق رسانه‌های الکترونیکی و چاپی و در دسترس بودن پورتال‌های آنلاین و شماره تلفن جهت اظهار نظر. ▪ سند اسناد بودجه را ساده کنید تا توسط شهروندان قاب فهم باشد (ایجاد بودجه شهروندی). ▪ افزایش ظرفیت در کشور برای تجزیه و تحلیل بودجه. ▪ پشتیبانی از یک انجمن در مورد شفافیت / تجزیه و تحلیل بودجه. ▪ ارائه مباحث مربوط به بودجه برای دریافت بازخورد شهروندان از طریق بحث قبل و بعد از بودجه ▪ کارگاه‌های آموزشی، میزگرد تلویزیونی و غیره ▪ ارتقای ظرفیت‌های سواد تحلیل بودجه در کشور
میانی / شهر	<ul style="list-style-type: none"> ▪ بهبود سواد بودجه اعضای شورای شهر و ظرفیت آنها برای تجزیه و تحلیل بودجه. ▪ ارزیابی و بازبینی بودجه دولت‌های محلی با استفاده از شاخص شفافیت بودجه مالی. ▪ ایجاد و انتشار بودجه شهروندان برای دولت‌های محلی. ▪ ارائه فرصت‌هایی برای بحث‌های مربوط به بودجه (به عنوان مثال، تعیین جلسات شورا به ویژه برای بودجه ▪ بحث و گفتگو و کارگاه‌های سواد آموزی بودجه). ▪ ایجاد برنامه‌های رادیویی برای حساس کردن شهروندان در مورد مسائل بودجه
خدمات	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ایجاد ساختار ساده برای شهروندان. ▪ نمایش اطلاعات مربوط به تسهیلات. ▪ برنامه‌های آگاهی‌رسانی بودجه برای ذینفعان مربوطه. ▪ تشویق مؤسسات برای انجام امور اجتماعی حسابرسی با تمرکز بر جریان مالی. ▪ اضافه کردن سرفصل دانش بودجه در برنامه درسی مدرسه. ▪ شرکت‌کنندگان را تشویق کنید تا در مورد مباحث بودجه در نشست‌های جامعه بحث کنند.

منبع: OECD(www.oecd.org/gov/budgeting)

۸. شفافیت در مراحل مختلف بودجه و زیرساخت‌های لازم در هر مرحله

فرآیند بودجه سالیانه معمولاً دارای چهار مرحله است که نقص در هر مرحله می‌تواند کل فرآیند را با مشکل مواجه کند. این چهار مرحله در ایران عبارتند از:

- تهیه بودجه توسط دولت و ارائه آن به مجلس،
- تصویب بودجه در مجلس،
- اجرای بودجه توسط دولت و ارائه گزارش اجرای آن به مجلس،
- نظارت مجلس بر اجرای بودجه از طریق دیوان محاسبات و ارائه گزارش آن به مجلس به‌منظور بازخواست مجریان و یا استفاده در تجارب آتی.

شفافیت بودجه از مرحله تدوین بودجه آغاز و تا مرحله ارائه بودجه برای تصویب در مجلس و همچنین انتشار گزارش‌های اجرای بودجه و سپس انتشار گزارش‌های نظارتی ادامه دارد. ابهام در هر کدام از این مراحل می‌تواند ضعف در شفافیت بودجه به شمار رود. بنابراین در هر کدام از مراحل زیر می‌بایستی داده‌ها و مستندات مربوطه به شکلی ساده اطلاع‌رسانی شود.

شکل شماره ۲: مراحل بودجه

در ادامه به تشریح مراحل فوق در ایران پرداخته می‌شود.

۸.۱. تهیه و تنظیم و پیشنهاد لایحه بودجه

این مرحله دارای چهار مرحله فرعی است این مراحل عبارتند از:

- بودجه درخواستی؛
- بودجه پیشنهادی؛
- سقف بودجه؛
- لایحه بودجه.

اصل ۵۲ قانون اساسی مقرر می‌دارد بودجه سالانه کل کشور از طرف دولت تهیه و برای رسیدگی و تصویب به مجلس شورای اسلامی تسلیم می‌گردد.

۸.۲. تصویب بودجه

منظور از تصویب بودجه، تصویب بودجه پیشنهادی دولت توسط قوه مقننه است. این اصل از اصول و موازین متداول بودجه‌ریزی در تمام کشورها تلقی می‌گردد. بحثی که در این مرحله مطرح است، پیام بودجه همان سخنرانی‌های سه یا چهار ساعته رئیس‌جمهور است که خلاصه بسیار کلی از بخش‌های عمده بودجه است.

۸.۳. اجرای بودجه

اساسی‌ترین مرحله از مراحل بودجه، اجرای بودجه است. در این مرحله پنج بحث عمده مطرح است این مباحث عبارت‌اند از:

- اصلاح بودجه؛
- متمم بودجه؛
- بودجه ابلاغی؛
- بودجه تفصیلی؛
- مکانیزم‌های اجراء، و رسیدگی بودجه.

اجراء بودجه عبارت است از کلیه عملیات و اقداماتی که جهت وصول و ثبت درآمدها و سایر منابع تأمین اعتبار و انجام هزینه‌های پیش‌بینی شده در بودجه مصوب انجام می‌پذیرد.

در ایران بودجه مصوب پس از ابلاغ به دولت و دستگاه‌های دولتی اجازه می‌دهد که درآمدها و سایر منابع تأمین اعتبار منظور در بودجه مصوب را طبق قوانین و مقررات مربوطه وصول و هزینه‌های وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و سایر اعتبارات منظور در بودجه را در حدود وصولی درآمدها براساس تخصیص اعتبار، تعهد و با رعایت قوانین و مقررات مربوطه، در سال اجراء بودجه پرداخت نمایند.

۸.۴. نظارت و کنترل بر بودجه

نظارت بر بودجه را به معنی کنترل مالی و قانونی نحوه اجراء بودجه مصوب و ارزیابی نتایج حاصل از بودجه قلمداد می‌نمایند. کلیه مستندات و گزارشات مربوط به ایران مراحل می‌بایستی شفاف و قابل ردیابی باشند. نظارت بر بودجه به دو طریق انجام می‌شود:

- نظارت مالی: طرق نظارت مالی بر بودجه به صورت نظارت قبل از طرح (توسط وزارت امور اقتصادی و دارایی) و نظارت بعد از خرج (توسط دیوان محاسبات کشور) مطرح است.
- نظارت عملیاتی: نظارت عملیاتی بررسی و ارزشیابی نتایج و آثار اجراء بودجه و عملیات و برنامه‌ها و طرح‌های انجام‌شده و تطبیق این نتایج و آثار با برنامه‌ها و اهداف مصوب پیش‌بینی شده و نیز مقایسه پیشرفت عملیات با جدول‌ها زمان‌بندی می‌باشد. در ایران نظارت عملیاتی توسط سازمان برنامه و بودجه انجام می‌شود.

در راستای شفافیت بودجه عملکرد نظارتی نهادهای ناظر بر بودجه نیز می‌بایستی، مبتنی بر شفافیت، اطلاع رسانی و پاسخگویی می‌باشد.

۹. نکات کلیدی در شفافیت بودجه در ایران و جهان

علاوه بر شفافیت در مراحل مختلف بودجه ساختار ارائه بودجه؛ زمان‌های مهم در مراحل مختلف تهیه، تصویب، اجرا و نظارت بر بودجه؛ نحوه دریافت بازخور بودجه؛ پاسخگویی و ردیابی بودجه کشور از اهمیت زیادی برخوردارند که در ادامه به این موارد پرداخته می‌شود.

۹.۱ ساختار ارائه بودجه

یکی از نکات مهم در شفافیت بودجه ساختار ارائه داده‌های بودجه است. در کشور ما بودجه در فرمت پی دی اف و توسط سازمان برنامه و بودجه منتشر می‌شود. این در حالی است که داده‌های باز برای استفاده بهتر توسط کاربران و امکان تحلیل سریع تر می‌بایستی در فرمت‌های قابل ویرایش نظیر اکسل با مشخص بودن ساختار و شبکه داده‌ها ارائه شود.

یک سیستم رتبه بندی برای داده‌های باز توسط تیم برنرز لی، بنیانگذار شبکه جهانی وب ارائه شده است. که بر اساس آن، داده‌ها در ۵ سطح زیر قرار می‌گیرند:

- ★ ★ ★ ★ ★ کشف داده‌های بیشتر هنگام خواندن، یادگیری الگوی داده‌ها بطور مستقیم و شبکه ای بودن ساختار داده‌ها.
- ★ ★ ★ ★ اتصال به داده‌ها از هر مکان دیگر، نشانه‌گذاری، استفاده از بخشی از داده‌ها، درختی بودن ساختار داده‌ها،
- ★ ★ ★ داده‌ها قابل ویرایش بدون نیاز به نرم‌افزار خاص،
- ★ ★ قابل پردازش و محاسبات، ساختار یافته و امکان انتشار ساده،
- ★ داده‌ها قابل رویت، چاپ، انتقال روی‌هارد، انتقال به سیستم دیگر، تغییر، اشتراک، انتشار و استفاده مجدد،

داشتن حداکثر ستاره استفاده از داده برای کاربران را تسهیل خواهد نمود.

۹.۲ زمان‌های مهم در بودجه

تاریخ تقدیم بودجه به قوه مقننه در کشورهای مختلف متفاوت است. در برخی کشورها، زمان ارائه بودجه به مجلس در قانون اساسی ذکر شده است، در برخی کشورها مانند سوئد در قوانین پارلمانی، در برخی کشورها مانند ژاپن در قانون مالی و در برخی دیگر مانند نروژ و ایران در مقررات پارلمانی آورده شده است. البته در برخی کشورها نیز قانون و مقررات خاصی وجود ندارد و این رویه مرسوم سنتی مورد احترام است که زمان تقدیم لایحه بودجه را مشخص می‌کند.

در ایران، دولت موظف است لایحه بودجه سالانه کل کشور را حداکثر تا ۱۵ آذر ماه هر سال به مجلس تسلیم نماید.

در گام اول، نمایندگان مجلس از زمان چاپ و توزیع لایحه بودجه سالانه کل کشور و پیوست‌های آن تا مدت ۱۵ روز می‌توانند لایحه را بررسی و پیشنهادات خود را به کمیسیون‌های تخصصی مجلس تقدیم کنند. در گام دوم کمیسیون‌های تخصصی موظفند حداکثر تا ۱۵ روز پس از چاپ و توزیع لایحه، گزارش خود را به کمیسیون تلفیق تقدیم کنند. کمیسیون تلفیق موظف است حداکثر ظرف ۱۵ روز پس از پایان مهلت گزارش کمیسیون‌های تخصصی، ضمن رسیدگی به گزارش کمیسیون‌های تخصصی، گزارش نهایی خود را تنظیم و به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند. البته کمیسیون تلفیق این اختیار را دارد که با موافقت هیئت رئیسه مجلس مهلت تقدیم گزارش نهایی خود را تا ۱۵ روز تمدید کند.

پس از طی مراحل فوق و در ابتدای بررسی لایحه بودجه در صحن علنی، پیشنهاد نمایندگان در خصوص میزان چنددوازدهم مطرح و در صورت عدم تصویب نسبت به عدد چنددوازدهم پیشنهادی دولت رأی گیری می شود. در گام بعدی کلیات لایحه بودجه در صحن علنی مجلس مورد بررسی قرار گرفته و پس از تصویب کلیات (در صورت عدم تصویب کلیات لایحه بودجه، فقط برای یک بار موضوع به کمیسیون تلفیق ارجاع می شود و این کمیسیون حداکثر ظرف ۷۲ ساعت باید گزارش اصلاحی خود را به مجلس ارائه کند)، به پیشنهادهای مربوط به درآمدها و سایر منابع تأمین اعتبار بودجه عمومی دولت رسیدگی می شود و سقف آن نیز به تصویب خواهد رسید. نمایندگان مجلس پس از تصویب کلیات لایحه بودجه، بررسی جزئیات لایحه را آغاز می کنند که شامل بررسی بخش های هزینه ای و درآمدی این لایحه خواهد بود.

بطور کلی فرآیند بررسی بودجه در مجلس را آیین نامه داخلی مجلس مشخص کرده است. بررسی بودجه در مجلس در سه مرحله انجام می شود: بررسی بودجه در کمیسیون های تخصصی، بررسی بودجه در کمیسیون تلفیق و بررسی بودجه در صحن علنی مجلس. پس از تقدیم لایحه بودجه به مجلس، این لایحه، در کمیسیون های مختلف بررسی می شود. سپس گزارش های بررسی کمیسیون های مختلف به کمیسیون تلفیق ارائه می شود. در نهایت گزارش کمیسیون تلفیق برای بررسی نهایی لایحه بودجه به صحن علنی ارائه می شود.

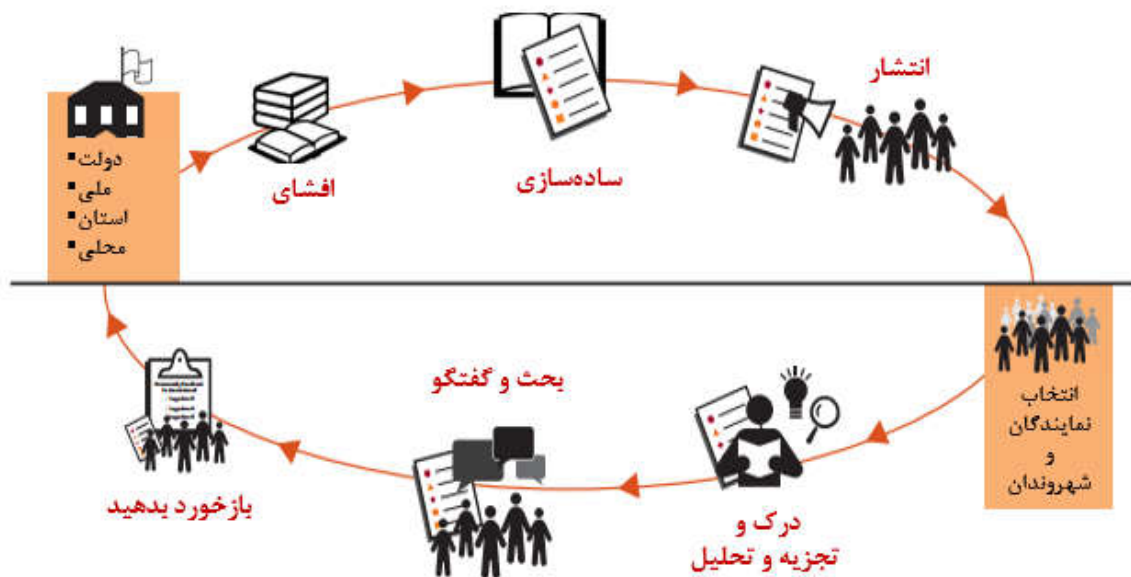
پس از تصویب جزئیات لایحه بودجه در صحن علنی، این لایحه در صورتی قانونی و لازم الاجرا خواهد بود که شورای نگهبان آن را بررسی و تصویب کرده باشد. در صورت تصویب لایحه بودجه توسط شورای نگهبان، این لایحه به عنوان قانون بودجه سال آینده کل کشور لازم الاجرا بوده و توسط رئیس مجلس به دولت ابلاغ می شود. و نهایتاً بودجه از سوی رئیس جمهور ابلاغ می شود.

همانگونه که ملاحظه می شود مشارکت و شفافیت بودجه، کیفیت بررسی در زمان های تعیین شده را ارتقا می دهد.

۹.۳. چرخه بازخورد شفافیت بودجه

دولت ها و نهادهای دولتی در همه سطوح (ملی، محلی و...) بودجه را تنظیم می کنند. با این حال، پروسه های بودجه مبهم، فعالیت های غیررسمی و سیستم های ناکارآمد مدیریتی، فرصت های متنوعی برای فساد و مدیریت نادرست منابع فراهم می کنند.

چرخه بازخورد شفافیت بودجه (شکل ۳) مراحل کلیدی در ایجاد بودجه شفاف و تبدیل آنها به ابزارهایی که شهروندان را قادر می سازد تا بر سیاست، برنامه ها و تخصیص منابع تأثیر بگذارند.

شکل شماره ۳: شمای کلی از چرخه بازخورد

Budget Transparency Initiative ,worldbank.org منبع:

نحوه دریافت بازخورهای بودجه در ایران مشخص نیست به عبارت دیگر برای دریافت بازخور نظام مشخصی تعبیه نشده است و فقط مطبوعات به این امر در حد کلان می‌پردازند.

۹.۴ پاسخگویی و ردیابی بودجه کشور

یکی از نکات مهم در شفافیت بودجه قابلیت پاسخگویی به اهداف تعریف شده در بودجه و ردیابی فعالیت‌های مالی یا عملیاتی تدوین شده در بودجه است. ارتباط بودجه با اسناد بالادست نظیر سند توسعه کشور و ردیابی نحوه دستیابی به اهداف آن در بودجه از موارد دیگری است که می‌بایستی قابل ردیابی و شفاف باشد.

سامانه‌های مرتبط بودجه در ایران که **غیر فعال** و فقط در حد تیترو برای کاربران در سایت سازمان برنامه و بودجه فهرست شده است؛ تا زمان تهیه گزارش ، عبارتند از:

- سامانه عملکرد احکام بودجه؛
- سامانه بودجه استانی (سبا)؛
- سامانه عملکرد اعتبارات هزینه ای ملی؛
- سامانه مدیریت دانش اسناد فنی و اجرایی (سما)؛
- سامانه ملی فهرست بها، برآورد اجراء و تعدیل؛
- سامانه لایحه بودجه؛
- سامانه بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد؛
- گزارش عملکرد قانون برنامه پنجم توسعه؛
- سامانه بودجه شرکتهای دولتی؛
- سامانه نظارت پروژه‌های عمرانی.

۱۰. نظام پایش شفافیت و پاسخگویی بودجه در جهان

شاخص جهانی شفافیت بودجه توسط مؤسسه‌ای به نام مشارکت بین‌المللی بودجه‌ای^۱ منتشر می‌شود. این مؤسسه سه حوزه شفافیت، مشارکت و نظارت را در بودجه ارزیابی می‌کند.

۱۰.۱. شاخص‌های اصلی پایش بودجه

مطالعه این مؤسسه مبتنی بر پرسشنامه مشروحی حاوی ۱۲۰ سؤال است که درباره محتویات و بهنگام‌بودن^۸ اسناد اصلی مربوط به بودجه است که دولت‌ها باید منتشر کنند. این اسناد، مدارکی از لایحه اولیه بودجه تا گزارش تفریغ پایانی را دربرمی‌گیرد. این مطالعه فقط بودجه دولت‌های ملی را شامل می‌شود، نه دولت‌های محلی را؛ پرسشنامه‌ها توسط محققان مستقل در هر کدام از کشورهای مورد نظر پر شد و جواب‌ها توسط دیگر محققان بررسی شد تا از صحت آنها اطمینان حاصل شود. سپس به هر پاسخ نمره‌ای تعلق گرفت و مجموع آنها نمره نهایی را معین کرد. ساختار پرسشنامه در بخش بعدی تشریح خواهد شد.

شاخص‌های اصلی پایش بودجه توسط این مؤسسه عبارتند از:

- شاخص بودجه باز^۲: این شاخص برای اندازه‌گیری اطلاع‌داشتن از هزینه‌کردن بودجه طراحی شده است و هدف آن افزایش شفافیت فعالیت دولت‌ها و بهبود پاسخگویی می‌باشد؛
- مشارکت عمومی در روند بودجه^۳؛
- قدرت مؤسسات نظارتی رسمی (تا چه اندازه این مؤسسات یا دستگاه‌های نظارتی بر بودجه نظارت دارند؟)؛
- اسناد کلیدی بودجه^۴ و محتوای آنها شامل: پیش‌نویس بودجه^۵؛ پیشنهاد پیشنهادی اجرایی^۶؛ بودجه تصویب شده^۷؛ بودجه شهروندان^۸؛ گزارش سالانه^۹؛ ارزیابی وسط سال^{۱۰}؛ گزارش پایان سال^{۱۱}؛ گزارش حسابرسی^{۱۲}.

¹ International Budget Partnership (IBP)

² Open Budget Index

³ Public Engagement in the Budget Process

⁴ Key Budget Documents

⁵ Pre-Budget Statement (PBS)

⁶ Executive's Budget Proposal (EBP)

⁷ Enacted Budget (EB)

⁸ Citizens Budget (CB)

⁹ In-Year Reports (IYRs)

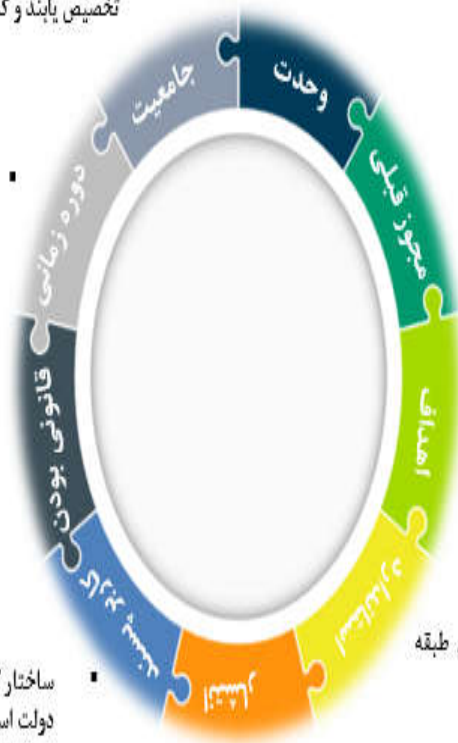
¹⁰ Mid-Year Review (MYR)

¹¹ Year-End Report (YER)

¹² Audit Report (AR)

▪ وحدت: اصل وحدت بر این نکته دلالت دارد که بودجه باید شامل کلیه هزینه ها و درآمدها باشد و فقط یکبار در سال جهت رسیدگی و تصویب به مجلس تقدیم شود. به عبارت دیگر برای یکسال مالی باید یک لایحه بودجه تنظیم شود و کلیه دخل و خرج دولت در سندی واحد ارائه گردد. بودجه تنظیم شده، به مجلس و عامه مردم امکان می دهد تا بدانند آیا بودجه دولت متعادل است یا خیر. اگر بودجه در سند واحدی تنظیم شود، درجه فشار مالیاتی به نسبت درآمد ملی مشخص خواهد شد. همچنین وحدت بودجه به دولت اجازه می دهد که هنگام تنظیم بودجه، فایده نسبی هزینه های عمومی را برآورد کند.

▪ جامعیت (ارقام مالی و اسناد بودجه): منظور از این اصل، که از مهم ترین اصول بودجه است، تأمین صراحت و دقت دولت در تنظیم و اجرای بودجه می باشد. بر پایه این اصل، بودجه باید به صورت کامل و برای همه دستگاه های دولتی، اعم از وزارتخانه ها و موسسات دولتی و موسسات عمومی غیردولتی، به صورت یکجا تهیه و به مجلس تقدیم گردد. اگر این اصل رعایت نگردد، هیچ تضمینی وجود ندارد که منابع کمیاب مورد استفاده، به ضروری ترین نیازها تخصیص یابند و کنترل قانونی و حسابرسی دولتی، به درستی محقق شود.

▪ دوره زمانی: بودجه برنامه مالی دولت است؛ هر برنامه ای برای یک دوره زمانی معین تنظیم می گردد و گزارشات دوره ای منظم از مراحل مختلف تهیه، تصویب، اجرا و نظارت بر بودجه می بایستی ارائه شود.

▪ اهداف: پیوندهای مشخص بین سیاست های دولت، برنامه ها، وجوه بودجه و خروجی ها و نتایج دلخواه.

▪ استاندارد و ویژگی های بودجه: بر اساس سیستم طبقه بندی پذیرفته شده بین المللی تدوین شده باشد.

▪ ساختار کاربر پسند: اسناد بودجه کشور اسناد کلیدی پاسخگویی دولت است. باید به گونه ای ارائه شود که توسط طیف گسترده ای از مخاطبان قابل کنترل و قابل درک باشد.

▪ انتشار بودجه و اسناد مربوطه: در دسترس و قابل استفاده بودن داده های بودجه برای ملاحظه عموم

شکل شماره ۶: اصول مهم مربوط به شفافیت بودجه و پاسخگویی

www.internationalbudget.org

۱۰.۲ ساختار پرسشنامه بودجه باز

پرسشنامه بودجه باز اصول مهم مربوط به شفافیت بودجه و حسابرسی نظیر قانونی بودن، وحدت، جامعیت، سالانه بودن، کاربر پسند و سایر اصولی که در بخش اصول بودجه ریزی دولتی مطرح شد را در بر می گیرد و از پنج بخش تشکیل شده است.

بخش اول: دسترسی عمومی به اسناد کلیدی بودجه که شامل مجموعه ای از سوالات است که به محققان

اجازه می دهد تا در دسترس بودن و انتشار هشت اسناد کلیدی بودجه کشور را بررسی و نقشه بگذارند. این بخش اول، مستلزم محقق شناسایی هر یک از اسناد مهم بودجه کشور است که در هر یک از چهار مرحله فرآیند بودجه (یا عدم صدور آن) موضوع را منتشر می کند، جزئیات مربوط به دسترسی به سند و انتشار به موقع را ارائه می دهد و همچنین قوانین مربوط به روند بودجه کشور را مشخص می سازد. محقق سپس از این اطلاعات برای پاسخ به اکثریت ۱۴۵ سوال در قسمت های باقیمانده پرسشنامه (بخش های ۲-۵) استفاده خواهد کرد. ۱۴۵ سوال به چهار بخش باقیمانده تقسیم می شوند:

بخش دوم: جامع بودن پیشنهاد بودجه اجرایی؛ این بخش به بررسی اطلاعات ارائه شده در پیشنهاد بودجه

اجرایی و اسناد حمایتی آن می پردازد. پیشنهاد بودجه اجرایی جلب توجه قابل توجهی می کند، زیرا این طرح برای چگونگی صرف بودجه برای تحقق اهداف سیاست اقتصادی و اجتماعی دولت است. به همین ترتیب، در طول سال، اغلب مورد بررسی و بحث بیشتر قرار می گیرد.

بخش سوم: جامعیت سایر اسناد بودجه کلیدی؛ اطلاعاتی را که اسناد کلیدی بودجه ارائه شده است و باید در طول

فرایند بودجه منتشر شود، ارزیابی می کند. سوالات در این بخش به موازات بسیاری از مواردی که در بخش دوم خواسته شده است، می باشد. اما به جای ارزیابی پیشنهاد بودجه اجرایی، سوالات متمرکز بر بیانیه پیش نویس بودجه، بودجه اعمال شده، بودجه شهروندان، گزارش سالانه، بازبینی در طول سال، گزارش سالانه و گزارش حسابرسی می باشند.

بخش چهارم: نقش و اثربخشی موسسات نظارتی در فرایند بودجه؛ این بخش از پرسشنامه اثربخشی قانون اساسی

و موسسه حسابرسی عالی (SAI) در نظارت بر روند بودجه را ارزیابی می کند. به طور خاص، این شاخص ها ارزیابی می کنند که آیا معماری گسترده تر سیستم بودجه و انعطاف پذیری مناسب برای اطمینان از یکپارچگی و حسابدهی در استفاده از منابع عمومی وجود دارد.

بخش پنجم: مشارکت عمومی در فرایند بودجه؛ این بخش بر فرصت های مشارکت عمومی در طول فرایند بودجه

تمرکز دارد و یک مکمل ضروری برای شفافیت بودجه است. برای دسترسی به اطلاعات بودجه برای کمک به بهبود در سیاست های بودجه، اجرای و نتایج، باید با فرصت های عمومی برای استفاده از این اطلاعات برای مشارکت معنادار در تصمیم گیری و نظارت بر بودجه، همراه باشد. بخش نهایی پرسشنامه به فرآیندها، مکانیزم ها و شیوه های اجرایی، قانونگذاران و موسسات حسابرسی عالی برای بررسی اطمینان از اینکه مردم در فرمولاسیون، بحث / تصویب، اجرای و ممیزی ملی بودجه مشارکت دارند. شاخص ها با طرح اولیه جهانی اصول جدید شفاف مالی در مشارکت عمومی همخوانی دارند، که در حال حاضر به عنوان پایه ای برای هنجارهای پذیرفته شده عمومی در مشارکت عمومی در فرایندهای بودجه ملی عمل می کند.

۱۰.۳ وضعیت شفافیت بودجه در کشورهای منتخب جهان

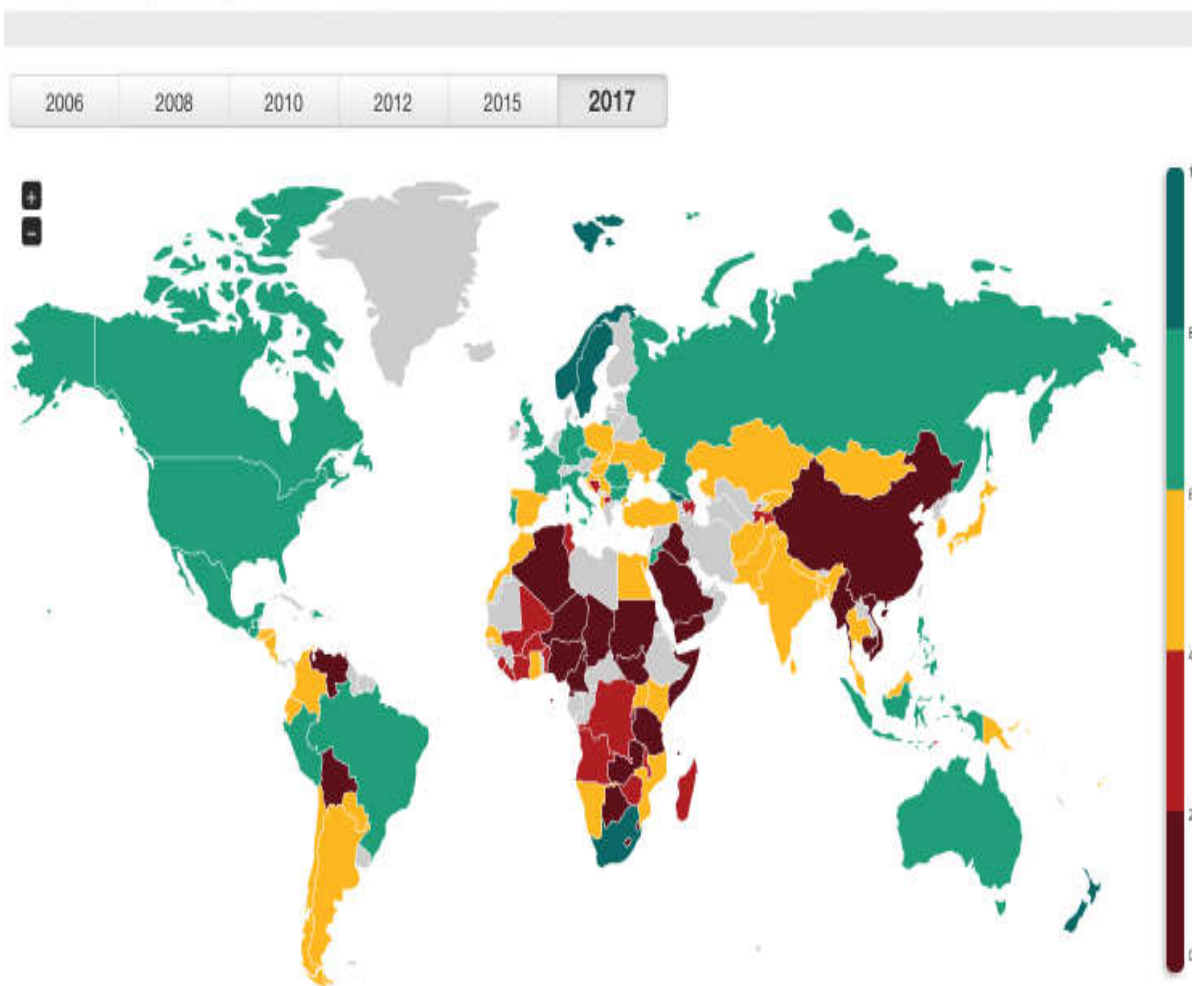
همانگونه که اشاره شد؛ شاخص جهانی شفافیت بودجه ای، توسط مؤسسه ای به نام مشارکت بودجه بین الملل^{۱۳} منتشر می شود و سه حوزه شفافیت، مشارکت و نظارت را ارزیابی میکند. ناگفته نماند که انتشار گزارش به شکل قابل فهم برای مردم یا شهروندان یکی از معیارهای ارزیابی شفافیت بودجه های کشورهاست.

¹³ International Budget Partnership (IBP)

این مؤسسه نخستین بررسی خود را از سال ۲۰۰۶ انجام داد. از آن زمان، برخی کشورها عملکرد خود را بهبود بخشیده‌اند؛ از جمله کرواسی و بلغارستان که عضویت آنها در اتحادیه اروپا منوط به شفافیت بیشتر بود. در سریلانکا و کنیا، دولتهایی سر کار آمد که نسبت به درخواست برای شفافیت پاسخگوتر بودند. در مصر نیز اصلاحیه‌ای در قانون اساسی به عمل آمد که براساس آن، اختیارات پارلمان در بودجه گسترش یافت.

بیش از ۱۰۰ کشور توسط این مؤسسه مورد پایش قرار می‌گیرند. بر اساس گزارش این مؤسسه وجود شکاف عمده در شفافیت بودجه در سراسر جهان به چشم می‌خورد و دولتها کمتر از نیمی از اطلاعات بودجه مورد نیاز را منتشر می‌کنند. به عنوان مثال از بین ۱۰۰ کشور پایش شده در سال ۲۰۱۷ تنها ۵ کشور نیوزلند، آفریقای جنوبی، سوئد، نروژ و گرجستان؛ اطلاعات جامع، بهنگام، مفید و قابل ردیابی از بودجه ملی (شامل نحوه جمع‌آوری و مصرف) در اختیار شهروندان قرار می‌دهند. نقشه جهانی شفافیت بودجه 0 (امتیاز غیرشفاف‌ترین و 100 شفاف‌ترین) در سال ۲۰۱۷ در شکل زیر نشان داده شده است. رتبه ایران در این شاخص مشخص نیست.

Viewing: "The Open Budget Index"

شکل شماره ۵: شفافیت بودجه کشورها

www.internationalbudget.org

همانگونه که شکل بالا نشان می‌دهد؛ در مقیاس ۱۰۰، پنج کشور بالاتر از ۸۱ گرفتند و تنها این پنج کشور، نیوزلند، آفریقای جنوبی، سوئد، نروژ و گرجستان؛ اطلاعات جامع، بهنگام، مفید و قابل ردیابی از بودجه ملی در اختیار شهروندان قرار می‌دهند و اما ۹۷ کشور از این تعداد یا ۸۰ درصد آنها اطلاعات جامع، بهنگام و سودمندی را در اختیار شهروندان خود نمی‌گذارند که برای فهمیدن، مشارکت و نظارت کردن بر چگونگی منابع مالی عمومی لازم است. تقریباً نیمی از این کشورها آنقدر اطلاعات اندکی منتشر می‌کنند که عملاً نمی‌توان متوجه اتلاف منابع، سوءمدیریت فاحش یا فساد شد. بدترین عملکرد در این زمینه با نمره صفر یا یک، به کشورهای عربستان سعودی، نیجریه، ونزویلا، گینه استوایی، لسوتو، قطر و یمن تعلق گرفت.

کشورهایی که بدترین عملکرد را داشتند، در خاورمیانه و آفریقای شمالی و پس از آن در مناطق جنوب صحرای آفریقا قرار داشتند. در این منطقه اردن با نمره ۶۳، بهترین عملکرد را داشته است. همچنین این کشورها عمدتاً کشورهای کم‌درآمد بودند که به کمک‌های خارجی یا درآمد نفت و گاز متکی هستند. در این بین گرجستان، اردن و سنگال دست‌آوردهای مهمی در شفافیت و ارتقای رتبه خود در دهه اخیر بدست آورده‌اند.

گزارش ممیزی بودجه باز ۲۰۱۷ نشان می‌دهد که اکثر کشورها فرصت‌ها و بسترهای لازم برای مشارکت مردم در روند بودجه را فراهم نمی‌کنند همچنین اطلاع‌رسانی لازم از تصمیمات و تخصیص بودجه و پاسخگویی بسیار ضعیف است.

گزارش یادشده از دولت‌ها می‌خواهد نه فقط اطلاعات بیشتری را درباره بودجه منتشر کنند، بلکه به نوعی در این زمینه گزارش کنند که برای مردم قابل فهم باشد. این مطالعه نشان می‌دهد که بین شفافیت و نظام‌های دموکراتیک همبستگی وجود دارد.

علاوه بر شفافیت و مشارکت در بودجه، گزارش مشارکت بودجه بین‌الملل ۲۰۱۷ نشان می‌دهد تنها ۳۲ کشور از ۱۱۵ کشور مورد بررسی (۲۸ درصد) نظارت کافی دارند، ۴۸ کشور (۴۱ درصد) نظارت محدودی دارند و ۳۶ کشور (۳۱ درصد) نظارت ضعیفی دارند. بطور کلی می‌توان گفت ۷۵ کشور از ۱۱۵ کشور مورد بررسی شرایط کافی برای اینکه دستگاه‌های نظارتی، نظارت کافی را انجام دهند در اختیار دارند.

متأسفانه متوسط امتیاز شفافیت بودجه در جهان از ۴۵ در سال ۲۰۱۵ به ۴۳ در سال ۲۰۱۷ برای ۱۰۲ کشور مورد بررسی (امتیاز از ۱۰۰) کاهش یافته است. همچنین گزارش ۲۰۱۷ نشان می‌دهد سه چهارم کشورهای مورد بررسی گزارشات لازم از بودجه منتشر نمی‌کنند.

بطور خلاصه کاهش شفافیت بودجه، افزایش نابرابری، محدودیت بر رسانه‌ها و آزادی مدنی و تضعیف اعتماد بین شهروندان و دولت‌هایشان در گزارش ۲۰۱۷ شفافیت بودجه در ۱۱۵ کشور جهان نگران کننده است.

در ادامه در شکل شماره ۵ روند تغییرات در شفافیت بودجه کشورهای منتخب ارائه شده است. برزیل از رتبه ۷ در سال ۲۰۰۶ با روند نزولی به رتبه ۱۲ در ۲۰۱۲ رسید و مجدداً با بهبود شفافیت در بودجه به رتبه ۶ در ۲۰۱۵ و نهایتاً همان رتبه ۷ در سال ۲۰۱۷ رسیده است.

شکل شماره ۵: شفافیت بودجه کشورهای منتخب

www.internationalbudget.org

۱۱. جمع‌بندی

اهمیت شفافیت بودجه، در پیشگیری از فساد بر کسی پوشیده نیست و برای دستیابی به آن می‌بایستی ساختار عملکرد دولت، تصمیمات سیاست‌گذاری مالی، حساب‌های بخش عمومی و پیش‌بینی‌های مالی در دسترس عام قرار گرفته و زیرساخت‌های مشارکت فراهم اقدامات و بسترهای لازم برای پاسخگویی در قبال بودجه مهیا شود. شفافیت بودجه به عنوان پیش نیاز اعتماد (آسیب دیده) به حاکمیت بوده و امکان همگرایی بیشتر این بخش با برنامه های دولت را فراهم می سازد.

در این گزارش تلاش شد، خلاصه‌ای از پیش نیازهای شفافیت بودجه نظیر ساختار ارائه بودجه و نحوه دریافت مشارکت عمومی و پاسخگویی در قبال بودجه با مطالعه نظام پایش بودجه مؤسسه مشارکت بودجه بین‌الملل ارائه شود.

گزارش مؤسسه مشارکت بودجه بین‌الملل در سال ۲۰۱۷ نشان می‌دهد بطور کلی، وضعیت شفافیت بودجه در سراسر جهان، تأسف بار است. در بیشتر کشورهای بررسی شده، مردم به اطلاعات جامع و به‌هنگامی دسترسی ندارند و امکانات مشارکت معنادار و پاسخ‌طلبی از دولت را برای آنان امکان‌پذیر نیست و نبود شفافیت هزینه‌های نامتعارف، اتلاف منابع و فساد را تقویت می‌کند.

همچنین کشورهای توسعه‌یافته معمولاً شفافیت بیشتری در بودجه نسبت به کشورهای توسعه‌نیافته دارند، هرچند استثناهای قابل توجهی وجود دارد. گزارشات این مؤسسه نشان می‌دهد، فقیر یا متکی بودن به درآمدهای گاز و نفت بهانه‌ای نمی‌شود که شفافیت در عملکرد بودجه لحاظ نشود. و همچنین مشکل اصلی، تولید اطلاعات یا توانایی تولید آن نیست؛ مشکل اصلی تمایل سیاسی دولت‌ها برای انتشار اطلاعات است. همچنین گزارش یادشده از دولت‌ها می‌خواهد نه فقط اطلاعات بیشتری را درباره بودجه منتشر کنند، بلکه به نوعی در این زمینه گزارش کنند که برای مردم قابل فهم باشد. این مطالعه نشان می‌دهد که بین شفافیت و نظام‌های دموکراتیک همبستگی وجود دارد.

با توجه به مباحث بررسی شده در گزارش چالش‌های اصلی شفافیت بودجه در ایران عبارتند از:

- خلاء قوانین پشتیبان از شفافیت بودجه (قوانین و مقررات حاکم فاقد صراحت و ضمانت اجرایی قوی است)؛
- ساختار ارائه بودجه (داده‌ها و مستندات)؛
- عدم شفافیت ساختار و مراحل تصویب بودجه؛
- عدم امکان مشارکت در مراحل مختلف و دریافت بازخور؛
- عدم برآوردهای صحیح از منابع و مصارف؛
- سیاسی بودن بودجه؛
- مشکلات نظام آماری؛
- عدم امکان قابلیت ردیابی فعالیت‌ها و راهبردهای مشخص شده؛
- ارتباط بودجه با اسناد بالادست نظیر سند توسعه کشور و ردیابی نحوه دستیابی به اهداف آن در بودجه؛
- عدم پاسخگویی در خصوص میزان تحقق اهداف؛
- نبود سواد تحلیل بودجه.

بنابراین در اولین قدم توصیه می‌شود حداقل‌های شفافیت بودجه نظیر فرمت داده‌های بودجه، نظام مشارکت در تدوین بودجه، ارتقای سواد بودجه‌ای در جامعه و سامانه‌های پاسخگویی در قبال بودجه در چارچوب قوانین موجود تعبیه شده و در گام بعدی خلاءهای قانونی برای شفافیت، مشارکت و پاسخگویی بودجه شناسایی و زیرساخت‌های فنی و بسترهای فرهنگی آن مهیا شود.

در پایان بررسی جامع تجربه‌های موفق کشورهای نظیر گرجستان و تبیین الگویی جامع برای شفافیت بودجه در ایران و نظام پاسخگویی در قبال بودجه و مصارف آن (به عنوان مهم ترین مطالبه بخش خصوصی از دولت) در مطالعات آتی پیشنهاد می‌شود.

۱۲. منابع

- ۱- ادريس آبادی، مجيد. (۱۳۸۴). فرآيند بودجه دولتي و مباني اقتصادي آن، ناشر: توانا.
- ۲- الماسی، حسن. (۱۳۸۹). مديريت بودجه ريزی در ايران، ناشر: سپاهان.
- ۳- آتش بار، توحيد. (۱۳۹۴). ضرورت تعيين قواعد مالي برای منابع و مصارف دولت، مرکز پژوهش های مجلس.
- ۴- بانسی، نعمت... (۱۳۹۴). آسیب شناسی نظام بودجه در ايران با تاکيد بر دولت نهم و دهم، ناشر: دانشگاه آزاد اسلامي.
- ۵- عزيزی، غلامرضا. (۱۳۸۹). اصول تنظيم و کنترل بودجه دولتي، ناشر: شهر آشوب.
- ۶- داداش زاده، يوسف؛ عسگری، محمد علي. (۱۳۸۹). بودجه ريزی از تئوری تا عمل، ناشر: پارلا.
- ۷- صوري، مصطفي. (۱۳۸۶). شفافيت بودجه ای و حسابداری دولتي، نشریه حسابرس، شماره ۳۷.
- ۸- مسائل و مشکلات بودجه ريزی در ايران (خلاصه نظرات دست اندرکاران فرآيند بودجه). (۱۳۸۶). مرکز پژوهش های مجلس.
- ۹- رشیدی، فرود؛ رنجير، احمد. (۱۳۹۵). بررسی اصول و قواعد حاکم بر بودجه ريزی. فصلنامه تحقيقات جديد در علوم انسانی، شماره ۹.
- ۱۰- بررسی لايحه بودجه سال ۱۳۹۵ کل کشور، بودجه برای مردم. (۱۳۹۴). مرکز پژوهش های مجلس.
- ۱۱- دستورالعمل جامع بودجه ريزی مبتنی بر عملکرد. (پيوست بخشنامه بودجه سال ۱۳۹۶).
- ۱۲- مدارک و اسناد دوره برنامه ريزی و سياستگذاری مالي. (۱۳۹۴). صندوق بين المللی پول و بانک مرکزی ايران .

13- International Budget Partnership, GUIDE TO THE OPEN BUDGET QUESTIONNAIRE: AN EXPLANATION OF THE QUESTIONS AND THE RESPONSE OPTIONS, August 2016.

14- Guide to Transparency in Government Budget Reports, www.internationalbudget.org

15- Budget Transparency Initiative , worldbank.org

16- OECD Best Practices for Budget Transparency, oecd.org